

הסיפור של המילה אות

אותות בראשית

בספר בראשית מופיעה המילה "אות" ארבע פעמים:

אורות מאותתים

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֶת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם
וּבֵין הַלַּיְלָה
וַהְיוּ לְאֹתֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וּשְׁנָיִם.
[א, יד]

בהיווצר הצורות מהן יופיע האור, נוצרו האותות הראשונים:
שמש מראה איך יום הולך
ירח מתחדש כל חודש ומעמד את לוח השנה
האותות הראשונים מאפשרים לאדם לעצב את מימד הזמן.
מעשה הבריאה מאותתת לאדם ללא הרף.

אות קין

וַיֵּשֶׁם יְהוָה לְקִין אוֹת,
לְבִלְתִּי הַכּוֹת-אֹתוֹ כָּל-מָצְאוֹ.

[ד, טו]

האות מצייר את קין כרוצח וגם מעניק לו חסות.
הוא ניצב בינו לבין ההוויה כמגן וכמגנה.

אנשים מדמים שהאות מוקם על הפנים.
לא צוין איפה מוקם האות אבל הרוצח הראשון
הוא גם האדם הראשון לו מיוחסת המילה פנים:

וְאֶל-קִין וְאֶל-מִנְחֶתוֹ, לֹא שָׁעָה;
וַיַּחֲרֵר לְקִין מָאָד, וַיִּפְּלוּ פָּנָיו.
וַיֹּאמֶר יְהוָה, אֶל-קִין:
לָמָּה חָרָה לָךְ, וְלָמָּה נָפְלוּ פָּנֶיךָ.
[ד, ה"ו]

וַיֹּאמֶר קִין, אֶל-יְהוָה: גְּדוֹל עוֹנִי, מִנָּשָׂא
הֵן גִּרְשָׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם, מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה,
וּמִפְּנֶיךָ, אֶסְתֵּר;
[ד, יג"ד]

וַיֵּצֵא קִין, מִלִּפְנֵי יְהוָה;
[ד, טז]

פניו של קין נפלו כי מול הבל הוא ראה את עצמו נפסד
האח הוא סוג של מראה, הפנים משתקפות בה.
הרוצח הראשון קורא לאנושות לזהות את האדם לפי הפנים.

אין כמו האמביוולנטיות של "אות קין" כדי לבטא את הפעולה
הכפולה של השפה. האות מהווה אזהרה (לבלתי הכות אותו)
ובו-זמנית יוצר מחיקה (קין מנודה) כך המילה (מדוברת או כתובה)
גם אומרת וגם מוחקת את מה שעל אודותיו היא מדברת כי היא
מבודדת ומרחיקה את הדבר מהמכלול בו הוא מצוי.

אות הברית – תמונה מבטיחה לחיים

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, זֹאת אוֹת־הַבְּרִית אֲשֶׁר־אֲנִי נֹתֵן בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם, וּבֵין כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה, אֲשֶׁר אֲתֶכֶם – לְדֹרֹת, עוֹלָם. אֶת־קִשְׁתִּי, נֹתֵתִי בְּעֶנְךָ; וְהָיְתָה לְאוֹת בְּרִית, בֵּינִי וּבֵין הָאָרֶץ וְהָיָה, בְּעֲנִי עֵנְךָ עַל־הָאָרֶץ, וְנִרְאָתָה הַקִּשֶׁת, בְּעֶנְךָ. וְזִכַּרְתִּי אֶת־בְּרִיתִי, אֲשֶׁר בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם, וּבֵין כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה, בְּכָל־בָּשָׂר; וְלֹא־יְהִיָּה עוֹד הַמָּיִם לַמָּבּוּל, לְשַׁחַת כָּל־בָּשָׂר. וְהָיְתָה הַקִּשֶׁת, בְּעֶנְךָ; וּרְאִיתִיָּה, לִזְכֹּר בְּרִית עוֹלָם, בֵּין אֱלֹהִים, וּבֵין כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה בְּכָל־בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים, אֵל־נָתַן: זֹאת אוֹת־הַבְּרִית, אֲשֶׁר הִקְמַתִּי, בֵּינִי, וּבֵין כָּל־בָּשָׂר אֲשֶׁר עַל־הָאָרֶץ.

[ט, יב-יז]

אות-ברית-זיכרון

הקשת בענן היא מופע אור. היא נראית בשמים, אבל האות אינו מצוי בשמים. מקומו של האות הוא בין לבין. כדי שההופעה תחשב לאות דרושה הסכמה על המשמעות. ההופעה הראשונה של הקשת מלווה בברית חדשה בין אדם להוויה. האל מודיע לאדם מה תפקידה, וכך נוצר כאן סימן מוסכם בין האל לבין האדם. הופעת הקשת = תזכורת לברית. כאן נקשרת לראשונה האות בזיכרון. ברית היא הסכם שיש לזכור. אות היא אותו דבר שחוזר על עצמו כאותו דבר שמשמעו אותו דבר. הוא אף פעם לא אותו דבר, (הקשת היא אף פעם לא אותה קשת) אבל אנחנו מזהים אותה. בעצם ההבטחה לחזרתו הנצחית של האות, גלומה ההבטחה להמשכיות החיים.

ברית המילה

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל-אַבְרָהָם, וְאַתָּה אֶת-בְּרִיתִי תִשְׁמֹר-
אֵתָהּ וְזָרַעְךָ אַחֲרָיָהּ, לְדֹרֹתָם.
זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ, בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם, וּבֵין זָרַעְךָ, אַחֲרָיָהּ:
הַמּוֹל לָכֶם, כָּל-זָכָר.
וְנִמְלֹתֶם, אֶת בֶּשֶׁר עֶרְלַתְכֶם;
וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית, בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם.
וּבֶן-שְׁמֹנֶת יָמִים, יִמּוֹל לָכֶם כָּל-זָכָר-לְדֹרֹתֵיכֶם:
יֶלֶד בֵּית-וּמִקְנֵת-בֶּסֶף מִכֹּל בֶּן-נָכָר, אֲשֶׁר לֹא מִזְרַעְךָ הוּא.
הַמּוֹל יִמּוֹל יֶלֶד בֵּיתָהּ, וּמִקְנֵת בֶּסֶף;
וְהָיְתָה בְרִיתִי בְּבִשְׂרְכֶם, לְבְרִית עוֹלָם.
וְעָרַל זָכָר, אֲשֶׁר לֹא-יִמּוֹל אֶת-בֶּשֶׁר עֶרְלָתוֹ-

וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא, מֵעַמִּיָּה: אֶת-בְּרִיתִי, הִפֵּר.

[י, ט-יד]

כאן מופיעה לראשונה המילה "מילה". כאן "מילה" היא פעולה של כריתה בבשר שיוצרת אות. המילה היא אות לברית, והברית יוצרת זיכרון.

זה האות הראשון שהאדם הוא מבצעו. את האות הרביעי נותן העברי בבשר בבנו. בקצה איבר הזכר של הילד ניתן האות. במעמד הברית הראשונה שמייסדת את "ברית המילה" מופיע האיום למי שמפר את הברית: מי שלא יכרת בשר ערלתו, ישלם בכריתת נפשו. הקשר בין המילה לבשר הוא קשר נפשי (כאן נפש קודם כל במשמעות דם).

אותות שמות

בספר שמות מופיעה המילה "אות" שש-עשרה פעמים. שמות הוא ספר של אותות ומופתים: הסנה הבורר, עשרת המכות, התגלות האל בפני העם בהר סיני, כל אלה מעוצבים על ידי התיבה "אות". ספר שמות מראה את המעבר של העברית משפת דיבור לשפה שכותבת ספר. מאחר שאין זכר לעברית שלפני הכתב, מה שנמצא לפנינו הוא הצורה בה צילם/מעביר הכתב את הדימוי של השפה שבטרם הכתב, הזוכר בתוכו גם את המעמד בו התרבות עולה על הכתב. הסיפור מלא בתמונות שמאותות לעבר המצב של השפה לפני הכתב, מתוך הכרה שזהו מהלך שאין ממנו דרך לאחור, הכתב משנה את פני ההווה.

הדימוי טורף החושים: "וכל העם רואים את הקולות" הוא שיאו של המהלך הזה. אפשר להציב כל מיני משמעויות במקום הצירוף החד פעמי "רואים קולות" אבל יש לו משמעות אחת פשוטה – כל פעם שאנחנו קוראים אותיות אנחנו רואים קולות. בכתב הפונטי, שלא כמו בכתב החרטומים, אין עוד ציורים. האותיות לא מציירות דימוי, אלא רק מייצגות צלילים. מי שקורא את האותיות כמו שומע את הצלילים של המילים הכתובות. (למעשה יש כאן ערבוב נוסף כי האותיות הן יצורים גרפיים שיוצרים צלילים והצללים בתור מילים מתהפכים שוב ליצירת תמונות - בסופו של דבר הגאולה של המילה היא המראה) מכאן ברור למה האל הבלתי נראה יכול להימסר רק על ידי כתב כזה.

מעמד הר סיני הוא המקום בו דיבר האל לכל העם. זהו גם מעשה בראשית של הספר כיצירה בכתב. כלומר המקום בו הכתב מתייחס אל עצמו, מספר את עצם היווצרו. זה המקום בו התורה מכנה את עצמה בשם "תורה". המילה "כתב" והמילה "תורה" מציירות כאן את הופעת הבכורה שלהן בספר.

ארבעה אותות מול הסנה הבוער

במעמד הסנה הבוער מתגלה האל למשה ומורה לו לחזור למצרים ולהוציא ממנה את בני ישראל. משה מהסס. האל נותן לו סדרת אותות שיהיו בידו כלי לשכנע את פרעה ואת בני ישראל. כבר כאן מתחילה עבודת ההכנה ל"רואים את הקולות" דרך חזרה על המילים "ראה" "שמע" האמין" בכמה משמעויות. כל אחד מהאותות אומר משהו מהותי על הכתב. הכתב כמו יוצא נגד עצמו, הוא מכיל את המודעות לכך שהוא גם מנגנון של מחיקה ומנסה לרמוז לעבר מה שהוא לא מסוגל להעביר, ומותר על כן מאחור, מהעבר השני (עבר, העברה, עברית).

אות מהעתיד

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה, אֱלֹהֵי-הָאֱלֹהִים, מִי אָנֹכִי, כִּי אֵלֶךְ אֶל-פְּרֹעֶה;
וְכִי אוֹצִיא אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, מִמִּצְרַיִם.
וַיֹּאמֶר, כִּי-אַתָּה עֹמֵד, וְזֶה-לִּךְ הָאוֹת, כִּי אָנֹכִי שְׁלַחְתִּיךָ:
בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת-הָעָם, מִמִּצְרַיִם, תַּעֲבֹדוּן אֶת-הָאֱלֹהִים,
עַל הַהָר הַזֶּה.

[גיא-יב]

האות מאותת לעתיד לבוא: כשיצאו בני ישראל ממצרים יעברו את האל על הר סיני, הוא הר חורב, עליו עומד כעת משה. החזרה אל אותו הר היא האות. האות הזה לא קיים עדיין אלא כהבטחה שעתידה להתממש, זהו אות פרטי בין משה לבין האל. במובן אחר זהו אות פרטי בין הסיפור והקורא. הקורא שמכיר ויודע שהאות יתממש בהמשך הסיפור, כי הרי גם העתיד של הסיפור הוא עבר מבחינת הקורא. הכתב יוצר את הרצף ויחד איתו תנועה לפנים ולאחור.

המטה והנחש

וַיַּעַן מֹשֶׁה, וַיֹּאמֶר, וְהֵן לֹא-יֵאֱמִינוּ לִי, וְלֹא יִשְׁמָעוּ בְּקוֹלִי:
כִּי יֹאמְרוּ, לֹא-נִרְאָה אֱלֹהֶיךָ יְהוָה.
וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי יְהוָה, מִזֶּה (מִה־זֶּה) בְּיָדְךָ; וַיֹּאמֶר, מֹשֶׁה.
וַיֹּאמֶר הַשְּׁלִיכֵהוּ אֶרְצָה, וַיִּשְׁלַכְהוּ אֶרְצָה וַיְהִי לְנֶחֱשׁ;
וַיֵּנֶס מֹשֶׁה, מִפָּנָיו.
וַיֹּאמֶר יְהוָה, אֶל-מֹשֶׁה, שְׁלַח יָדְךָ, וְאַחֲזוּ בְזָנְבוֹ;
וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיַּחֲזֶק בוֹ, וַיְהִי לְמִטָּה בְּכַפּוֹ.
לְמַעַן יֵאֱמִינוּ, כִּי-נִרְאָה אֱלֹהֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבֹתָם:
אֱלֹהֵי אֲבֹרָהֶם אֱלֹהֵי יִצְחָק, וְאֱלֹהֵי יַעֲקֹב.
[ד, א-ה]

נחש נהפך למטה (קול נהפך לכתב) כאן ישנה הצעה לדמיין מה הלך
בשפה לפני המצאת הכתב -
הנחש כבעל חי מופיע כאן בפעם השנייה והאחרונה בתנ"ך.
בהופעה הראשונה שלו הנחש עוד דיבר, לא סתם דיבר, סתר את
הצייוי האלוהי, פיתה למרד. כעת זהו הנחש קצוץ הרגליים, בלום
הפה, שיוצא מהמקל וחוזר אל המקל. היר משלחת אותו והיר אוסרת
אותו, נגיעה בקצה משנה אותו.

מקצה היד פורץ הכתב ומזרחל ברטט חי על פני השטח
הנחש כותב עם כל הגוף.
הנה ציור של יד שנוגעת בדבר חי וממיתה אותו. אבל גם המטה
היה פעם איבר צומח בגוף של עץ, הוא נכרת ויובש והתקשה. מאחר
שהוא התקשה אפשר להיסמך עליו כמקל הליכה. כמקל הליכה הרי
זה האטריבוט של הזקן החכם, אבל הוא יכול להתהפך למטה קסמים
ולחולל אותות ומופתים.

~ / ~

בעל חיים הופך לעצם דומם כמו אות משמיים שהפך לאות בספר.
האם יכולה אות בספר להתהפך שנית לאות משמיים?
לנחש לשון מפוצלת.
נשל הנחש - קליפת המילה.

יד בריאה יד חולה

וַיֹּאמֶר יְהוָה לוֹ עוֹד, הִבֵּא־נָא יָדְךָ בְּחִיקָה, וַיָּבֵא יָדוֹ, בְּחִיקוֹ;
וַיּוֹצֵאָהּ, וַהֲגִה יָדוֹ מִצַּרְעַת בְּשָׁלֵג.
וַיֹּאמֶר, הִשָּׁב יָדְךָ אֶל-חִיקָה, וַיָּשֵׁב יָדוֹ, אֶל-חִיקוֹ;
וַיּוֹצֵאָהּ, מִחִיקוֹ, וַהֲגִה-שָׁבָה, בְּבָשָׂרוֹ.
[ד, ו-ז]

גיבורה נוספת של ספר שמות היא היד, היד החזקה של האל שמוציאה ממצרים. היד של משה שהופכת כאן למצורעת היא היד שתאחז במטה ובאמצעותו תבצע את האותות בשליחות היד האלוהית. האל מעביר לרשותו את היד של משה, היד הזאת היא מעתה כלי העברה, צינור אלוהי. זהו גם מעין רמז מטרים לצורת ההופעה של כל מכה בעשרת המכות – היד המאותתת לפרעה מביאה חולי ומסירה אותו. היד הבריאה-חולה-בריאה, גם היא אות מתהפך, ובהמשך לאות המתנחשת גם פה מאותת הדימוי על העוצמות הרמוניות של הכתב. המחלה מופיעה כמו כתב על הגוף, והרפואה היא במחיקת הסימן. כמובן הופעת סימפטום על פני הגוף היא האות לרופא.

קול האות

וְהָיָה, אִם-לֹא יֵאֱמִינוּ לָךְ,
וְלֹא יִשְׁמְעוּ, לְקֹל הָאֵת הָרִאשׁוֹן-
וְהָאֱמִינוּ, לְקֹל הָאֵת הָאַחֲרוֹן.
[ד, ח]

כאן מיוחסת לראשונה ל"אות" תכונת הקול. לאות יש קול מאחר
שראיית האותות תוביל לשמיעה בקול משה.
כאן ל"שמוע" פירושו להאמין ולציית.

מים לדם

וְהָיָה אִם-לֹא יֶאֱמִינוּ גַם לְשֵׁנֵי הָאֱתוֹת הָאֵלֶּה,
וְלֹא יִשְׁמָעוּן לְקֹלֶךָ-וּלְקוֹחַת מִמִּימֵי הַיָּאֵר, וְשִׁפְכֶתָּ הַיִּבְשָׁה;
וְהָיוּ הַמַּיִם אֲשֶׁר תִּקַּח מִן-הַיָּאֵר, וְהָיוּ לְדָם בַּיְבֻשָּׁת.
[ד, ט]

האות הזוה הוא האחרון באותות שנתנו למשה במעמד הסנה הבוער. האות הזוה הוא גם המכה הראשונה בעשרת המכות. הסדרה של עשרת מכות מצרים נפתחת בדם ומסתיימת בדם. דם זה לא מים. עד למכה האחרונה המכות הן ייבוא של גורם מזיק מבחוץ. מכת הדם ומכת הבכורות הם מכות שבאות מבפנים. לכן הן נקראות בפירוש "אותות" הכתב מוטבע בדם, תובע להיכתב מבפנים.

מנגנון העברה

גם לאחר שנמסרו בידו שלשת האותות מוסיף משה להסס, הוא מעלה קושי חדש - בעיית הגמגום שלו. הוא מבקש מהאל למצוא מישור אחר במקומו:

וַיַּחַר-אַף יְהוָה בְּמֹשֶׁה,
וַיֹּאמֶר הֲלֹא אֶהְרֶן אֶחִיד הַלְוִי־יָדְעָתִי, כִּי־דָבָר יִדְבֹּר הוּא;
וְגַם הִנֵּה־הוּא יֵצֵא לִקְרֹאתָךְ, וְרָאָךְ וְשָׁמַח בְּלִבּוֹ.
וּדְבַרְתָּ אֵלָיו, וְשָׁמַתָּ אֶת־הַדְּבָרִים בְּפִיו;
וְאַנְכִי, אֶהְיֶה עִם־פִּידָךְ וְעִם־פִּיהוּ, וְהוֹרִיתִי אֶתְכֶם, אֵת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה.
וּדְבַר־הוּא לָךְ, אֶל־הָעָם; וְהָיָה הוּא יְהִי־לָךְ לִפֶּה, וְאַתָּה תְהִי־לוֹ לְאַלְהִים.
אֶת־הַמַּטֶּה הַזֶּה, תִּקַּח בְּיָדְךָ, אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה־בוֹ, אֶת־הָאֵתָה.
[ד,יד-יז]

במעבר מדיאלוג עם האדם הבודד כפי שהיה בתקופת האבות, לדיאלוג עם הנמען החדש שמתבסס בספר שמות - העם, זקוק האל לטכנולוגיה חדשה. פה עדיין לא מדובר בכתב אבל נפרש כאן מנגנון המסירה של הדיבור האלוהי אל העם. האל ידבר אל משה, משה ידבר אל אהרון, אהרון ידבר אל העם. משה מצטייר פה ככלי העברה, כך גם יתפקד הכתב - כאפשרות המסירה של הדיבור האלוהי לעם שבהווה ולבני העתידים.

לראות להאמין לשמוע

וַיִּדְבֹּר אֶהְרֶן-אֶת כָּל-הַדְּבָרִים, אֲשֶׁר-דִּבֶּר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה;
וַיַּעַשׂ הָאֱתֹנֶת, לְעֵינֵי הָעָם. וַיֹּאמֶן, הָעָם;
וַיִּשְׁמְעוּ בִּי-פֶקֶד יְהוָה אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, וְכִי רָאָה אֶת-עֲנָנִים, וַיִּקְדּוּ, וַיִּשְׁתַּחֲווּ.
[ד, ל-לא]

הנה עוד שלב מכין בדרך ל"רואים את הקולות" האותות הם לעיני העם,
העם רואה את האותות ומאמין, כלומר שומע.

סיכום ביניים - אותות מתהפכים

1. העתיד יהפך לעבר ולאות
2. המטה נהפך לנחש שנהפך למטה
3. היד נהפכת למצורעת שנהפכת לבריאה
4. המים יהפכו לדם
5. האות שרואים בעין נהפכת לדבר ששומעים בקולו

פרעה לא ילמד לקרוא

וַאֲנִי אֶקְשֶׁה, אֶת־לֵב פֶּרְעֹה;
וְהִרְבִּיתִי אֶת־אֲתֹתַי וְאֶת־מוֹפְתֵי, בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם.
וְלֹא־יִשְׁמַע אֲלֵכֶם פֶּרְעֹה, וְנָתַתִּי אֶת־יָדֵי בְּמִצְרַיִם;
[ז,ג-ד]

לראות ולשמוע פירושם כאן להאמין. לשמוע למילים שמבשרות
על האל שנראה, לראות את האותות ולציית להם, לשמוע בקולם.
פרעה הוא זה שלא שומע לקול האותות, כלומר מסרב לקרוא את
מה שמסתמן בים באוויר וביבשה בארץ מצרים.

המטה ביד משה הוא כלי כתיבה של האות האלוהי

כֹּה, אָמַר יְהוָה, בְּזֹאת תִּדְבַּע, כִּי אֲנִי יְהוָה:
הִנֵּה אֲנֹכִי מִנִּיחַ בַּמָּטָה אֲשֶׁר-בְּיָדִי, עַל-הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר -- וְנִהְפְּכוּ לָדָם
[ז, יז]

משה מדבר, מצביע ומבצע, זוהי פעולה אחת שלימה ורציפה.
דיבור ויד מנתיבים את האות.

אותות למען הסיפור

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה, בֹּא אֶל-פְּרָעֹה: כִּי-אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת-לְבֹ, וְאֶת-לֵב עֶבְדִּי, לְמַעַן שְׁתִּי אֹתָתִי אֱלֹהִים, בְּקֶרְבּוֹ.
וְלְמַעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנִי בְּנֶד וּבֶן-בְּנֶד, אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלָתִי בְּמִצְרַיִם,
אֶת-אֹתָתִי, אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי בָם; וַיִּדְעָתָם, כִּי-אֲנִי יְהוָה.
[י, א-ב]

פה נמצא לב הסיפור, כל החושים מוליכים אליו ושבים ממנו. האל הבלתי נראה מגלה למשה כי האותות נעשו למען סיפור שייזכר לדורות. עשרת מכות מצרים הן מופע ראווה שעובר ומערב בתוכו את כל חומרי הבריאה: מים ושמים, אור וחושך, חיות ודם. ההתעללות הזו תכתב כעלילה שתסופר לדורי דורות, האותות יהפכו לאותיות והדורות הבאים יראו את האל מתוך שמיעת סיפור האותות הזה. הכתב צופה בעצמו מלפנים ומאחור. האל מדבר עם משה על קורא שטרם נולד. אנחנו המאחרים קוראים בו-זמנית לאורך שתי עלילות כי בו-זמנית נוצרת התגלות ונכתב ספר. בפסוקים האלה שתי העלילות מצטרפות לאחת.

עם יוצר אות בדם

אות-ויכרון-חוק-חג

הולדת העם ביצירת אות משותף. כל בית אב מסמן את המשקוף בדם. האדם מאותת לאל. האות הראשון שכותב העם הוא האות בטהרתו, אין לו צורה מוגדרת, עצם זה שיש דם על המשקוף זה האות. אות למה? אות לציות לצווי האלוהי לצייר אות.

וְעָבַרְתִּי בָאָרֶץ-מִצְרַיִם, בְּלִילָה הַזֶּה,
וְהִכִּיתִי כָל-בְּכוֹר בָּאָרֶץ מִצְרַיִם, מֵאָדָם וְעַד-בְּהֵמָה;
וּבְכָל-אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֲעֹשֶׂה שְׁפָטִים, אֲנִי יְהוָה.
וְהָיָה הַיּוֹם הַזֶּה לְכֶם לְזִכְרוֹן,
וְחִגַּתְם אֹתוֹ חֵג לַיהוָה: לְדֹרֹתֵיכֶם, חֻקַּת עוֹלָם תִּחְגְּלוּ.
וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לְאֹת, עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר אַתֶּם שָׁם,
וּרְאִיתִי אֶת-הַדָּם, וּפָסַחְתִּי עֲלֵיכֶם;
וְלֹא-יְהִי בָכֶם נֶגֶף לְמִשְׁחִית, בְּהִכֹּתִי בָאָרֶץ מִצְרַיִם.
וְהָיָה הַיּוֹם הַזֶּה לְכֶם לְזִכְרוֹן, וְחִגַּתְם אֹתוֹ חֵג לַיהוָה:
לְדֹרֹתֵיכֶם, חֻקַּת עוֹלָם תִּחְגְּלוּ.
[יב, יב־יד]

אות על הסף

וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לְכָל־זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם:
מִשְׁכּוֹ, וְקַחוּ לָכֶם צֹאן לְמִשְׁפְּחֹתֵיכֶם--וְשַׁחֲטוּ הַפֶּסֶח.
וְלִקְחֶתֶם אֲגָדַת אֲזוּב, וּטְבַלְתֶּם בָּדָם אֲשֶׁר־בַּסֶּף,
וְהִגַּעְתֶּם אֶל־הַמִּשְׁקוֹף וְאֶל־שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת, מִן־הַדָּם אֲשֶׁר בַּסֶּף;
וְאַתֶּם, לֹא תֵצְאוּ אִישׁ מִפֶּתַח־בֵּיתוֹ־עַד־בֹּקֶר.
וְעֵבֶר יְהוֹה, לִנְגָף אֶת־מִצְרַיִם, וְרָאָה אֶת־הַדָּם עַל־הַמִּשְׁקוֹף, וְעַל שְׁתֵּי הַמְּזוּזוֹת;
וּפָסַח יְהוֹה, עַל־הַפֶּתַח, וְלֹא יִתֵּן הַמִּשְׁחִית, לָבֹא אֶל־בְּתִיכֶם לִנְגָף.
וּשְׁמַרְתֶּם, אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה, לְחֹק־לָךְ וּלְבְנֶיךָ, עַד־עוֹלָם.
[יב, כא־כד]

משה מתווך בין האל לבין העם. האל לא פירט איך ליצור את האות ויתכן שהייתה פה ציפייה שהעם יקיו מדמו, משה מפרש את הציווי וממיר אותו בקרבן סימבולי. מנגנון המסירה – הכתב – המתווך – תמיד כרוך בשינוי-פרשנות.
כאן מופיעה ההוראה המדויקת איך ליצור את האות ואיפה למקם אותה. האות היא בפתח הדלת (גם הכתב מתקיים על הסף שבין פנים לחוץ, בין כותב לקורא). מקום האות על סף הדלת, בין הפנים לחוץ, והיא מקום החיבור בין האדם והאל. המילה "אות" לא מופיעה פה, במקומה באה המילה חוק.

האות נכרך בגוף

וְהִגְדַּתְּ לְבִנְךָ, בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר:
בַּעֲבוּר זֶה, עָשָׂה יְהוָה לִי, בְּצֵאתִי מִמִּצְרַיִם.
וְהָיָה לְךָ לְאוֹת עַל־יָדְךָ, וּלְזִכְרוֹן בֵּין עַיִנֶיךָ,
לְמַעַן תִּהְיֶה תּוֹרַת יְהוָה, בְּפִיךָ:
כִּי בְיַד חֲזָקָה, הוֹצֵאתָ יְהוָה מִמִּצְרַיִם.
וְשָׁמַרְתָּ אֶת־הַחֻקָּה הַזֹּאת, לְמוֹעֵדָה, מִיָּמִים, יְמִימָה.
[יג, ח"י]

אות-הגדה-זיכרון-תורה-חוקה-מועדים

השפה נקשרת ונכרכת לתוך הגוף: האות ביד, הזיכרון בין העיניים, התורה בפה. כאן נסגר מעגל שנפתח באותות הראשונים. כזכור על השמש והירח נאמר ביום היבראם שיהיו לאותות ולמועדים, בנקודה הזו נוסד המועד הראשון של העם, ראש השנה הקדמון, חג הפסח. מאחר והאות נכרכה בגוף יכול להופיע הכתב. בנקודה הזו שכורכת את האות בגוף ואת הגוף ביציאה ממצרים ואת היציאה בסיפור היציאה - ההגדה, עובר הסיפור של המילה "אות" להיות הסיפור של המילים "כתב" ו"ספר".

היד והאבן

וְהָיָה, בְּאַשֵּׁר יָרִים מֶשֶׁה יָדוֹ-וְגִבֹּר יִשְׂרָאֵל;
וּבְאַשֵּׁר יָנִיחַ יָדוֹ, וְגִבֹּר עַמְּלֵק.
וַיְדִי מֶשֶׁה כְּבָדִּים, וַיִּקְחוּ-אֲבָן וַיִּשְׁמֹו תַּחֲתָיו וַיֵּשֶׁב עָלֶיהָ;
וְאַהֲרֹן וְחֹר תִּמְכּוּ בַיָּדִיו, מָזָה אֶחָד וּמָזָה אֶחָד,
וַיְהִי יָדָיו אֲמוֹנָה, עַד-בֹּא הַשֶּׁמֶשׁ.
וַיַּחֲלֶ- יְהוֹשֻׁעַ אֶת-עַמְּלֵק וְאֶת-עַמּוֹ, לְפִי-חֶרֶב.

[יז, יא-יג]

כתב נוצר ממפגש בין יד ואבן. כאן מצייר הכתב תמונה של אדם עייף הנעזר באבן כמשענת. האדם כוחו מוגבל, האבן תעמוד אחריו. האבן היא גם המצע עליו יופיע הכתב שיעמוד לדורות מעבר לכוּחַ הזכירה של האדם הבודד. (האבנים תומכות את ידי משה משני צדדיו, אם משה עומד וידיו פרושות לצדדים האם לא מתחבא כאן ציור של הצלב? אבל אפשר גם שהאבנים תמכו בו עד המרפק, הויכוח על הזווית טרם הוכרע).

מחיקה וזיכרון

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה, כְּתֹב זֹאת זִכְרוֹן בְּסֵפֶר,
וְשִׁים, בְּאֶזְנֵי יְהוֹשֻׁעַ:
כִּי־מָחָה אֶמְחֶה אֶת־זִכְרִי עַמְלֶק, מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם.
[יד, יז]

בפסוק הבא לאחר הציור של האדם והאבן, (פסוק יד) מופיעה לראשונה המילה "כתב". הכתב, הזיכרון, הספר, האוזן. זוהי הופעת הבכורה של המילה "כתב" במקרא והיא מופיעה בד בבד עם הבטחה למחיקה. האל מבטיח למחות את זכר עמלק, ואת ההבטחה הזאת הוא רוצה שהעם יזכור. אם הכתב יזכיר את המחיקה, איך ימחק הזכר? יש להבדיל בין זיכרון לזכר ובין למחוק ולמחות. האל אומנם ימחה את הזכר שתחת השמיים, כלומר במציאות ימוגר האויב. כשלא יהיה עוד זכר לעם עמלקי, יהיה עדין זיכרון בספר למעשה הרב הזה שעשה האל לטובת העם הנבחר. הכתב הוא ישות מסוג חדש ששרויה מעבר למצב המצוי. הכתב מביא איתו את הדימוי של הנצח.

עצם הפניה "כתוב בספר" יש בה הפתעה כי לא צוין בשום מקום שמשוה כותב ספר בשלב זה. התגובה של משה מיד בתום הציורי מראה שהכתיבה כאן עדיין איננה כתיבה במובן המקובל כיום, אלא פעולה של יצירת אות בעולם:

וַיְבֶן מֹשֶׁה, מִזְבֵּחַ; וַיִּקְרָא שְׁמוֹ, יְהוָה נָסִי.
וַיֹּאמֶר, כִּי־יָד עַל־כֶּסֶד יְהוָה, מִלְחָמָה לַיהוָה, בְּעַמְלֶק־מִדֹּר, דֹּר.
[יד, טו-טז]

רואים את הקולות

וְכָל־הָעַם רֹאִים אֶת־הַקּוֹלֹת וְאֶת־הַלַּפִּידִם, וְאֵת קוֹל הַשֹּׁפָר,
וְאֶת־הַהָר, עֹשֶׁן; וַיֵּרָא הָעָם וַיָּנֻעוּ, וַיַּעֲמְדוּ מֵרָחֵק.
וַיֹּאמְרוּ, אֱלֹהֵי־מֹשֶׁה, דַּבֵּר־אַתָּה עִמָּנוּ, וְנִשְׁמָעָה;
וְאַל־יְדַבֵּר עִמָּנוּ אֱלֹהִים, פֶּן־נָמוּת.
[כ, יד-טו]

הדיבור האלוהי מעורר פחד מוות. לכן העם זקוק למתווך.
משה ואחר כך הכתב הם המתווך. הכתב הוא תרופה לפחד המוות.
אולי כאן המקום לציין שרוב מה שנאמר כאן במסגרת הדיון על הכתב,
תקף גם לדיון בתופעת הלשון המדוברת. חוויה ישירה של המציאות
מסוכנת לאדם. מפגש עם ההווה פנים מול פנים יכול להרוג. השפה
יוצרת רשת הגנה.

משה זורק דם בעם

וַיָּבֹא מֹשֶׁה, וַיְסַפֵּר לָעָם אֶת כָּל־דִּבְרֵי יְהוָה, וְאֵת, כָּל־הַמִּשְׁפָּטִים;
וַיַּעַן כָּל־הָעָם קוֹל אֶחָד, וַיֹּאמְרוּ, כָּל־הַדְּבָרִים אֲשֶׁר־דִּבֶּר יְהוָה, נַעֲשֶׂה.
וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה, אֶת כָּל־דִּבְרֵי יְהוָה, וַיִּשְׁכַּם בַּבֹּקֶר, וַיָּבֶן מִזְבֵּחַ תַּחַת הָהָר; וַשְּׁתִּים
עֶשְׂרֵה מִצְבֵּה, לִשְׁנֵים עָשָׂר שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל.
וַיִּשְׁלַח, אֶת־נְעָרֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל, וַיַּעֲלוּ, עֹלֹת;
וַיִּזְבְּחוּ זִבְחִים שְׁלָמִים, לַיהוָה--פָּרִים.
וַיִּקַּח מֹשֶׁה חֲצִי הַדָּם, וַיִּשֶׁם בְּאַגָּנֹת;
וַחֲצִי הַדָּם, זָרַק עַל־הַמִּזְבֵּחַ.
וַיִּקַּח סֵפֶר הַבְּרִית, וַיִּקְרָא בְּאָזְנֵי הָעָם;
וַיֹּאמְרוּ, כָּל אֲשֶׁר־דִּבֶּר יְהוָה נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע.
וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת־הַדָּם, וַיִּזְרַק עַל־הָעָם;
וַיֹּאמֶר, הִנֵּה דַם־הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת יְהוָה עִמָּכֶם, עַל כָּל־הַדְּבָרִים, הָאֵלֶּה.

[כד, ג-ח]

האות והדם

1. דם הרצח הראשון שצעק מהאדמה והוביל ליצירת "אות קין"
2. ברית המילה היא אות בבשר.
3. "דם" הפיכת חמים לדם. המכה הראשונה בעשרת המכות, היא האות האחרון שקיבל משה במעמד הרסיני, דם. (זוהי המכה היחידה מעשרת המכות שמכונה ישירות "אות")
4. יצירת אות בדם על המשקוף.
5. משה זורק דם על העם והדם הוא הברית.

כל הטקסים הפגאנים האלה הולכים לעבר הכתב.
הכתב מאות על העוצמות הפגאניות הגלומות בו.

כתב עשוי מדם ויצר.
הברית היא לא עם איש אחד וגם לא עם כלל האנשים הנוכחים במעמד הברית, הברית היא עם הדם. הדם כמו הכתב עובר מדור לדור.
העם נכתב לתוך הדם.

כתב עבר

וַיִּפֶן וַיֵּרֶד מֹשֶׁה, מִן־הָהָר, וּשְׁנֵי לַחַת הָעֵדֻת, בְּיָדוֹ:
לַחַת, כְּתָבִים מִשְׁנֵי עֲבָרֵיהֶם־מִזֶּה וּמִזֶּה, הֵם כְּתָבִים.
וְהַלַּחַת־מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים, הִמָּה;
וְהַמִּכְתָּב, מִכְתָּב אֱלֹהִים הוּא־חֲרוּת, עַל־הַלַּחַת.
[ל, טו-טז]

כאן מוזכר לראשונה הכתב כדבר חרות באבן.
הכתב מופיע משני עברי המצע הנושא אותו, כלומר מופיע על פני השטח
של החומר. כלומר אינו חלק מן הדבר (כמו במקרה של אבן הזכרון) אלא
יש מסוג חדש – שמקשר בין החומר לרוח או בין הגשמי למופשט.
כך גם ביחזקאל:

"וְאַרְאֶה, וְהִנֵּה־יָד שְׁלֹוֹתָה אֵלַי; וְהִנֵּה־בוֹ, מְגִלַת־סֵפֶר.
וַיִּפְרֹשׂ אוֹתָהּ לִפְנֵי, וְהִיא כְּתוּבָה פָּנִים וְאַחֹר;
[יחזקאל ג, ט-י]

לפני ואחרי – במובן החומרי – האובייקט הוא תלת מימדי, הכתב הוא דו
מימדי, אפשר להפוך בו לפנים ואחור (גם במובן הכרונולוגי) אבל הוא
לא הדבר עצמו.

שמור את האות

וַיֹּאמֶר יְהוָה, אֶל־מֹשֶׁה לֵאמֹר.
וְאַתָּה דַּבֵּר אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, לֵאמֹר, אַךְ אֶת־שַׁבָּתִי, תִּשְׁמְרוּ:
כִּי אוֹת הוּא בְּיָנִי וּבְיָנֵיכֶם, לְדֹרֹתֵיכֶם--לְדַעַת,
כִּי אֲנִי יְהוָה מְקַדְּשְׁכֶם.
וּשְׁמַרְתֶּם, אֶת־הַשַּׁבָּת, כִּי קֹדֶשׁ הוּא, לָכֵם;
מִחֻלְיָהּ, מוֹת יוֹמַת־כִּי כָל־הָעֹשֶׂה בָּהּ מָלְאָהּ,
וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מִקֶּרֶב עַמִּיהָ.
[לא, יב־יד]

השבת היא אות לברית בין האל לעם, מי שמחלל אותה ימחה מהעם.

פעולת החיסור (יצירת רווח) כיצירת מקום לרוח

1. השבת היא אות לברית. הפסקה, רווח, אי עשייה כפעולה שיוצרת מקום לרוח.
2. הכתיבה היא פעולה של חיסור, פיסול בגריעה באבן. מול הדיבר האוסר על יצירת פסל, בא הציווי לפסל כתב. הכתב במקום הפסל, הכתב הוא הצלם. מלאכת הפסילה באבן היא פעולה של גריעה מהחומר כדי לפנות מקום לרוח. לא על פני האבן תשכון הרוח אלא בין לבין, האות ייווצר בין העין ובין המקומות בהם נגרעה האבן.
3. האות הראשון מעשה ידי אדם הוא ברית המילה וגם זו פעולה של חיסור שמפנה בבשר מקום למילה.

הכתיבה והחיים

וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֶל־יְהוָה, וַיֹּאמֶר:
אֲנִי, חָטָא הָעַם הַזֶּה חֲטָאָה גְדֹלָה,
וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם, אֱלֹהִי זָהָב.
וְעַתָּה, אֲסִיתֶשָׂא חַטָּאתָם;
וְאִם־אֵין־מַחְנִי נָא, מִסְפָּרְךָ אֲשֶׁר כְּתַבְתָּ.
וַיֹּאמֶר יְהוָה, אֶל־מֹשֶׁה:
מִי אֲשֶׁר חָטָא־לִי, אֶמְחֶנּוּ מִסֵּפְרִי.
[לב, לא-לג]

לאחר החטא של עגל הזהב, פונה משה לאל שיסלח לעם, ואם אינו סולח לעם, שישחרר אותו, את משה, מהסיפור הזה. הבקשה מעוצבת על ידי הביטוי הציורי של מחיקה מספר. התוכנית האלוהית מדומה כאן לספר כתוב.

כתב אלוהים

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה, פָּסַל-לָךְ שְׁנֵי-לַחַת אֲבָנִים כְּרָאשֵׁינִים;
וְכָתַבְתִּי, עַל-הַלַּחַת, אֶת-הַדְּבָרִים, אֲשֶׁר הָיוּ עַל-הַלַּחַת הָרָאשֵׁינִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ.
[לד, א]

וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל-מֹשֶׁה, כָּתַב-לָךְ אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה:
כִּי עַל-פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, כָּרַתִּי אֶתְךָ בְּרִית-וְאֶת-יִשְׂרָאֵל.
וַיְהִי-שֶׁשׁ עֶסְרֵי-יָמִים, אֲרַבְּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה--
לֶחֶם לֹא אָכַל, וּמַיִם לֹא שָׁתָה;
וַיִּכְתֹּב עַל-הַלַּחַת, אֶת דְּבָרֵי הַבְּרִית-עֲשֻׂרָה, הַדְּבָרִים.
[לד, כז-כח]

מול העם הסוגר לדמות הפסל שבר משה את החומר עליו כתובות האותיות. הכתב היה "מכתב אלוהים" ובכל זאת משה שובר את הלוחות. מעשה השבירה מבריל בין האותיות לבין מצע האבן. לא לוחות מוריד משה מההר כמתנה מהאל לעמו אלא את הכתב. הלוחות הראשונים היו מעשה אלוהים והמכתב מכתב אלוהים, את הלוחות החדשים משה עושה וכותב בעצמו. הלוחות החדשים יהיו כראשונים שנשברו, אחרים אבל דומים. הדברים שיכתבו עליהם יהיו אותם דברים בדיוק.

הכתב הוא טכנולוגיה חדישה שמירת כל תפיסה של חומר כמקור. האם הלוחות החדשים יהיו פחות קדושים כי לא אלוהים כתב אותם? לא, כי לא הכותב ולא הלוח, אלא הכתב הוא האלוהי, משה למד את השיעור והיה לאדם הכותב.

המילה והאות

במקום סיכום: משה, דרידה, אפלטון וסוקרטס

לראות מבלי לראות

הדת היהודית מושתתת על הפשטה, האל שלה בלתי נראה, האובייקט הממשי היחיד שהמאמין יכול לאחוז בו הוא ספר. הכתב מאפשר את המונותיאזם. כשהדת נמסרת לעם היא נמסרת ככתב, ואולי לא פחות ממסירת החוקים, המתנה הגדולה שזוכה בה העם היא הכתב עצמו. ארבעים הימים בהם נכתבת התורה על הר סיני הם כמו היום הארוך ביותר של היהדות, זהו השיא של הדיאלוג בין אדם להוויה ומכאן האור ילך ויתקצר. לאחר שניתן הכתב, עובר האדם להידבר עם האל מבעד לכתב. אם קודם הייתה התנועה מהנס אל הכתב כעת תהיה התנועה להעלות מהכתב את זיכרון הנס, ואולי גם לחולל מתוך הכתב את הנס המחודש. משעה שמופיע הכתב הוא זוכה בקדימות לכל מה שיבוא אחריו, כלומר כל מעשה שיעשה וכל מילה שתאמר ישפטו לאורו של הכתב. לאחר מסירת הכתב מצמצם האל את הופעותיו, הכתב הוא נציגו עלי ארמות.

באף מקום בתנ"ך לא נעשה שימוש במילה "אות" במשמעות המופשטת של סימן גרפי ראשוני של הכתב. המעגל: אות-ברית-זיכרון – ייסגר רק כשהגוף ימסור את חלקו. ההסרה של קצה מאיבר הזכר (האיבר שאחראי על השארת זכר) נותנת בגוף את האות ופותחת אותו אל המילה.

אות-זכרון-ברית-ברית-מילה

כנגד סכנת הניכור של השפה שנותקה מהמראות מוצב הגוף בלב המערך של כתב האותיות על ידי "ברית מילה". בקצה איברו אדם כותב את המשך המין האנושי "ויולד בצלמו" יש כאן ריבוי של הצלם. אצל חורחה לואיס בורחס: "הראיים והמשגלים נתעבים מכיוון שהם מרבים את האנשים".⁶⁸ גם הכתב מרבה את האנשים, וצריך לבדוק באיזה אופן הוא כמו ראי ובאיזה אופן הוא משגל.

⁶⁸ "חורחה לואיס בורחס, בדיונות, טולאן אוכבר, מספרדית יורם ברונובסקי, הספריה החדשה, הוצאת הקיבוץ המאוחד, ספרי סימן קריאה 1998.

הכתב קודם לדיבור

המהלך הזה של המעבר אל הכתב, שראינו בספר שמות דומה למהלך שמתווה ז'ק דרידה בחיבורו "בית המרחק של אפלטון". מלבד ההקבלה שנוצרת בין האפוס התנכ"י לראשית הפילוסופיה המערבית, מראה דרידה היפוך סדרים, בו הכתב לאחר היווצרו מקבל קרימות ביחס לשפה המדוברת (כלומר גם ביחס למה שהיה לפניו).

בחיבור "בית המקחת של אפלטון" שב דרידה לקרוא ב"פיידרוס". סוקרטס ופיידרוס שני המשוחחים בדיאלוג, יוצאים מאתונה כדי להאזין על גדות הנהר לנאום שנושא איתו פיידרוס כתוב ומגולגל במגילה. סוקרטס בתור האב הקדמון של הפילוסופיה המערבית סרב כזכור להעלות דברים על הכתב מתוך חשש שהכתב ממית את התשוקה של הדיבור החי. הפילוסופיה של אפלטון מעוצבת כדיאלוג מתוך ניסיון לשמר משהו מרוח השיחה החיה. אנחנו קוראים את סוקרטס מבעד לכתביו של אפלטון שאינו מופיע כדמות בעצמו, ונשאלת השאלה האם יש הבדל בין אפלטון לסוקרטס או בין פילוסופיה פלטוניסטית לפילוסופיה סוקרטית. לרוב אין טעם לעסוק בשאלה הזו, סוקרטס סרבן-הכתב נשאר לעולם דמות חצי מיתית, חבויה בצד האפל של ההיסטוריה, ואפלטון הוא זה שאותו אנחנו מצטיים, מקבלים אותו ואת סוקרטס בחבילה אחת. אבל כשאפלטון כותב דיאלוג סוקרטי שדן בשאלת הכתב, המתח שבין השניים צף על פני השטח.

בפתח הדיאלוג סוקרטס מספר את המיתוס על האל תיות. תיות בא להגיש לאל שמלך באותו זמן על מצרים את המצאת הכתב. תיות מציג את הכתב כסגולה לשיפור הזיכרון של העם. לאחר שהאל המולך במצרים מבין על מה מדובר הוא מביע חשש שהכתב יחליש את זכרוננו של העם, שכן הכתב יזכור במקום האדם.

דרידה מסביר: "... הכתב לא יהיה בעל ערך, אלא אם ובה במידה שהאל המלך יראה בו חשיבות. הלה חווה עם זאת את הכתב כתוצר שאינו שלו, אשר בא אליו מבחוץ אך גם מלמטה, ואשר ממתין למשפטו רב החסד על מנת להתקדש בישותו ובערכו. האל המלך אינו יודע כתוב, אך אי-ידיעה או אי-יכולת זו מעידות על עצמאותו הריבונית. אין לו צורך לכתוב. הוא דובר, הוא אומר, הוא מכתב - ודי בדיבורו. אם יצרף או לא יצרף לכך לבלר מאנשי לשכתו, מוסף של רישום, יהיה מעשה זה של שימור משני במהותו."³³

הדיבור-הלוגוס-הקול השולט, חושדים בכתב ורואים בו נוכחות זרה, לא טבעית. עבור הלשון המדוברת הכתב הוא מלאכותי ולכן גם חשוד. בלשון המדוברת נוכחים קולו של המדבר יחד עם שאר גופו, הבעת פניו ומחוות ידיו, אבל בכתב רק הקול מיוצג. את הניתוק הזה משווה סוקרטס לבן שנמצא ללא השגחת אביו. הדיבור הוא כמו הבן של מי שמדבר כי הדובר הוא המקור של הדברים, והוא זה שצריך לקחת עליהם אחריות. את הטקסט הכתוב ניתן לתקוף, כמוהו כבן עוזב כי מחברו - אביו איננו מצוי יחד איתו ולכן לא יכול להגן עליו.

* ז'ק דרידה, בית המרחק של אפלטון, עמ' 33, מצרפתית: משה רון, הקיבוץ המאוחד, 2002.

"יחודו של הכתב מתקשר איפה להעדר האב."*

(אלוהים ידבר אל משה – משה יכתוב – הכתב יראה לעם את הקולות)

בשלב השני מראה דרידה איך הסדר הזה מתהפך.

אפלטון מוליד את סוקרטס. סוקרטס, בנה של מילדת, שראה את עצמו כמייילד רוחני של אנשי אתונה, הופך ליליד רוחו של אפלטון. הכתב הופך את היוצרות ומעמיד עצמו לפני הדיבור. כדי להגיע אל הדיבור הסוקרטי יש לקרוא את הכתב של אפלטון. המקור לידיעתנו את סוקרטס הוא אפלטון.

הכתב חשוד כאמור כמלאכותי, חיצוני, ואולי אף שקרי (מסלף את המקור) אבל דרידה מראה שעצם ההבחנה בין מלאכותי לטבעי – לא היה לה שום תוקף ללא הכתב. למעשה עצם האפשרות לבסס הבחנות מנגידות לא הייתה יכולה להתקיים ללא הכתב:

"לא די לומר שהכתב נתפס על יסוד סדרה ארוכה של הנגדות כאלה וכאלה. אפלטון תופס אותו ומנסה להבין ולהכיל אותו, לחלוש עליו מנקודת המוצא של ההנגדה עצמה. על-מנת שאפשר יהיה להנגיד ערכים הפוכים (טוב/רע, אמת/שקר, מהות/מופע, פנים/חוץ, וכו') צריך שכל אחד מהקטבים יהיה חיצון לזולתו, כלומר שאחת ההנגדות (פנים/חוץ) תוכר מלכתחילה כמקורה של כל הנגדה אפשרית. צריך שאחד ממרכיבי המערכת (או הסדרה) יהיה תקף גם כאפשרות הכללית של המערכות או הסדרות."**

* שם, שם.

** שם, עמ' 62.

זה קטע מסובך כי דרידה מסתכל כאן על הכתב בו זמנית משני עברים מנוגדים אבל נראה שאפשר להבהיר זאת כך: על מנת לא להוות מעגל סגור דרוש לכל מערכת גורם שאיננו חלק מהמערכת שיעניק לה תוקף מבחוץ. (הצבא לא יכול לחקור את הצבא. מה ערב לערכו של הכסף? הלוגיקה היא מערכת סגורה כי היא אומרת בהנחה ש A אמיתי או B אמיתי אבל היא אף פעם לא מנסה להוכיח ש A אמיתי). עבור השפה המדוברת הכתב הוא מין משהו כזה שמעניק לה תוקף מבחוץ. האם הכתב אמנם בא מבחוץ? כן ולא. ונראה שהשבירה הלוגית הזאת היא זו שמייחדת את הכתב והיא זו שממקמת אותו מחוץ למערך ההנגדות. האות כזכור היא בין לבין:

"ואם נבוא לידי מחשבה שמהו כמו הכתב לא רק שאינו נשלט על ידי ההנגדות אלו, אלא, אדרבה, פותח את אפשרותן בלי להניח לעצמו להיות מובן על ידן ומוכל בתוכן; אם נבוא לידי מחשבה שרק מנקודת המוצא של משהו כמו הכתב עשוי לעלות ההבדל המוזר שבין הפנים לחוץ, לפיכך אם נבוא לידי מחשבה שהכתב אינו מניח שיקצו לו מקום בתוך התחום הממוקם ביחס אליו, אינו מניח שיציבו אותו תחת מושגים המוגדרים מנקודת המוצא שלו, אינו מפקיר אלא רוח-רפאים שלו בידי היגיון שאינו יכול להתיימר לשלוט בו אלא במידה שהוא נובע ממנו, הרי שנאלץ אז לכפוף את מה שלא נוכל עוד לכנות בפשטות בשם היגיון או שיח למהלכים תמוהים"*

* כנ"ל.

למה רוח-רפאים? מה מכופף את ההיגיון למהלכים תמוהים?

איפה נמצאות האותיות שכתובות כאן?
איפה מתקיים המובן של המשפט הזה?

לא בראש, לא על הנייר, אלא במפגש שביניהם.

מקומו של הכתב הוא לא בפנים ולא בחוץ, כלומר הכתב הוא מעבר להנגדה – פנים חוץ. הכתב הוא יציר כלאיים - היבריד ולכן דווקא בכתב יכולות ההבחנות פנים וחוץ להופיע בבהירות: הכתב מבחינת סוג הישות שלו נמלט מכל הגדרה לוגית. יש כאן שבירה הלוגיקה הפשוטה שאומרת: שמשוה הוא או אמת או שקר, לא גם אמת וגם שקר, ולא לא אמת ולא שקר. הכתב הוא מקום בו הניגודים נפגשים (למשל משהו שהיה למישהו בראש נמסר על הנייר וניתן להתבונן בו כאילו מבחוץ) הכתב הוא מעבר למערך הניגודים פנים/חוץ מקור/ייצוג... וככזה מהווה גורם בעל תוקף לבחון באמצעותו את הניגודים. ההיגיון עצמו הוא תולדה של הכתב, ומכאן שההיגיון מושתת על בסיס לא הגיוני. למעשה מסתתרת פה טענה קנטיאנית; אנחנו לא תופסים את הכתב כשהוא לעצמו אלא את רוח הרפאים שלו.

כתב נוצר הוויה כמו יד שלופתת נחש.

הריקוד של השפה נעצר.

המילים מסתדרות בשורה והמחשבה מביטה בתמונת עצמה.

הראייה הזאת הולכת יד ביד עם החוק. בספר שמות כמו במהלך של דרידה. "הכתב מבטיח את יציבותם וזהותם של החוקים כשומר על משמרתו. כעוד שומר של חוקים, מאפשר לנו הכתב לחזור כאוות נפשנו, פעם אחר פעם בלי הגבלה, אל אותו אובייקט אידאלי שהוא החוק. כך ניתן לעיין בו, לבחון אותו, להיוועץ בו, לדובב אותו מבלי לשנות את זהותו"^{*}

בתור שומר חוק יש לכתב פרצוף מאובן אבל הכתב הוא גם רוח רפאים ורעל ותרופה. את האופי האמביוולנטי הזה של הכתב כמרפא לשכחה שמייצר שכחה מסוג חדש, מייצג דרידה בפרמקון. הפרמקון הוא גם רעל וגם תרופה. במהלך הדיאלוג "פידרוס" יוצאים המשווחים סוקרטס ופידרוס מהעיר אתונה ועוברים ליד נהר. מראה הנהר גורם למשווחים להזכיר מיתוס שנקשר בנהר הזה. הבתולה הצעירה איתראיה נחטפה והושלכה לתהום, על ידי רוח הצפון שעה ששיחקה על גדת הנחל עם פרמקאיה. דרידה מתעכב על האזכור הצדדי הזה שמופיע בתחילת הדיאלוג וקושר אותו לנושא המרכזי של הדיאלוג - הכתב.

"פרמקאיה הרי זה שם עצם כללי שפירושו השקיה בפרמקון, כלומר בסם: בתרופה ו/או ברעל... פרמקאיה והמשחקים שלה שילחו אלי מוות טוהר בתולי, פנים שטרם בא אל תוכו גוף זר. במרחק לא רב בהמשך, משווה סוקרטס לסם (פרמקון) את הטקסטים הכתובים שהביא עמו פידרוס. וכבר נכנס פרמקון זה, "תרופה" זו, שיקוי זה, שהינו סם מרפא ורעל בעת ובעונה אחת, וחורר אל גוף הנאום על כל דו-ערכיותו. קסם זה, סגולת כישוף זו, עוצמה מרתקת זו אפשר שיהיו - לסירוגין או בו זמנית - מטיבים או מזיקים"

"מבחינת היותו חומר בעל עומק מוצפן שאינו מאפשר אנליזה של דו-משמעותו, חומר שכבר מכשיר את הקרקע לאלכימיה, היה הפרמקון נחשב לעצם (סובסטנציה) על כל המשתמע ממילה זו, אלמלא נועדנו לבוא בהמשך לידי כך שנזהה בו את האנטי-עצם עצמו: זה העומד בפני כל ניסוח פילוסופי, חורג לאין קץ מחוץ לכל ניסוח כזה כאי-זהות, כאי-מהות, כאי-עצמות, ומנחיל לו בתוך כך את הניגוד הבלתי נדלה של נכסיו ושל העדר התשתית שלו."^{*}

* שם, עמוד 26.

* שם, עמוד 74.

האותות בספר שמות מתפקדים אף הם באופן דומה לפארמקון של דרידה: הנערה נמשכה אל מי הנהר כמו לשיקוי מפתה, המשחק והפיתוי הסתיימו במוות. משה ראה את הסנה הבווער ואיננו אוכל, המראה פיתה אותו לעלות להר (בגלל הסמיכות ניתן אולי לחשוב גם על הסנה הבווער כדימוי ל"כתב" הכתב כמו הסנה הבווער ואיננו אוכל לא מתנהג כמו חומר רגיל, הוא מתעתע, וחוצץ מבמיקרים נדירים (כחזקאל זולל המגילה) הוא לא נאכל ואפשר להשתמש בו שוב ושוב - דווקא בגלל שהוא לא חומר אפשר להשתמש בו שימוש חוזר). שלושת האותות שניתנים למשה על ההר: המטה שהופך לנחש, היר שיוצאת מצורעת ושבחה ונרפאת, הנהר שהופך לדם, יכולים להיקרא עכשיו פעם נוספת לאור מושג הפרמקון של דרידה. הנחש כסמל לרפואה, היר הנחלת ומטהרת, מצביעים על האמביוולנטיות של הכתב. הנהר המדמם מצביע על הקשר שיש לכתב עם פנים הגוף. למעשה יש פה אפילו רצף מדורג שמוליך מהחיצוני לפנימי: 1. פיתוי חזותי - הסנה הבווער, 2. היר נוגעת - המטה והנחש, 3. היר ננגעת - הצרעת, 4. המים הופכים לדם - הנוזל של פנים הגוף יוצא וצובע בצבעו את החוץ.

הדם צובע את הכתב וגם הכתב נכנס לדם.

חשיפת החוט היא ראיית הקול

מרטין בובר הקדיש לפחות שלושה מאמרים לתופעה הזאת אותה הוא מכנה "מילה מנחה": "בשם 'מילה מנחה' מציינים אנו מילה או שורש לשוני, החוזרים בתוך טקסט או רצף-טקסטים או מסכת-טקסטים חזרה רבת משמעות: המתחקה אחר חזרות אלה - משמעות אחת של הטקסטים מתפענחת או מתבהרת לפניו או, מכל מקום מתגלית לו ביתר שאת... (השורש) הפועל לא במקראות סמוכים זה לזה אלא על פני מרחב גדול יותר של הטקסט, יש בו להוסיף ערך הבעתי מיוחד שאין כיוצא בו. ערך מיוחד זה הוא בכך, שהמשמעות המכוונת כאן אינה מובעת בדרך תוספת לימודית, וממילא אינה משבשת את התבנית הטורה של הסיפור... ואולם יחד עם זה יש כאן משמעות, בשורה שצריכה לבוא על גלויה..."*

בהמשך המאמר הזה מראה בובר איך החזרה על המילה "עם" (בני ישראל) ו"עם" (איתך) מבטאת את מהות הדיאלוג בין משה לאלוהים סביב השאלה - האם אלוהים ילך עם העם לאחר החטא של עגל הזהב או שיהיה זה שליח במקומו. העם לא יהיה לעם אם האל לא יהיה עימו.

* מרטין בובר, דרכו של מקרא, סגנון המילה המנחה בסיפורי התורה, עמ' 284-285, מוסד ביאליק 1964.

■ vt, vi put into secret writing. ◇ decipher. **לכתוב בצופן**

circa prep (Latin) (abbreviation = c, ca) about (with dates): born circa 150 BC. **בערך**

circle n [C] 1 space enclosed by a curved line, every point on which is the same distance from the centre; the line enclosing this space. **עיגול; מעגל**

2 ring: a circle of trees: standing in a circle.

3 block of seats in curved rows, between the highest part (the gallery) and the floor of a theatre or hall. **טבעת, מעגל**

4 number of persons having the same or similar interests: He has a large circle of friends. **חוג**

■ vt, vi move in a circle; go round: The aircraft was circling (over) the landing-field. **לסובב; להקיף; לחוג**

circuit n [C] 1 journey round, from place to place: The circuit of the race track is three kilometres. **סיבוב**

2 closed path for an electrical current: apparatus for using an electric current: circuit diagram, one that shows the connections in such an apparatus. ◇ short-circuit. **מעגל (חשמלי) חש-ב**

circuitous adj going a long way round: a circuitous route. **עוקף, עקיף**

circular adj round or curved in shape; moving round: a circular tour/trip, ending at the starting-point without visiting a place more than once. **מעגלי; סובב, עוקף**

■ n [C] printed letter, advertisement, announcement, etc of which many copies are made and distributed. **חזר**

circularize (circularise) vt send circulars to. **לשלוח חזר ל-**

circulate vi, vt 1 go round continuously; move from place to place freely: Blood circulates through the body. Let's circulate among the other guests. **לנוע בעיגול; במחזור; להסתובב**

2 cause to circulate: I'll circulate this book among you. **להפיץ; להעביר**

circulation n 1 [U] circulating or being circulated, especially the movement of the blood from and to the heart: He has a good/bad circulation. **מחזור הדם; הפצה**

2 [U] state of being circulated: When were British decimal coins put into circulation? **מחזור**

3 [C] number of copies of a newspaper or other periodical sold to the public. **המוצה**

circumcise vt remove the skin at the end of the male sex organ. **למול**

circumcision n [C, U] **(ברית) מילה**

circumference n [C] 1 line that marks out a circle or other curved figure. **קו מקיף**

2 distance round: The circumference of the earth is almost 25,000 miles. **היקף**

circumflex n [C] mark (˘) placed over a vowel to show how it is to be sounded (as in French rôle). **הק (˘)**

circumnavigate vt sail round (especially the world). **להפליג סביב**

circumnavigation n [C, U] **הפלגה סביב**

circumstance n [C] 1 (usually pl) conditions, facts, etc connected with an event or person: Don't judge the crime until you know the circumstances. **נסיבות**

in/under the circumstances, such being the state of affairs. **בהתחשב בנסיבות**

in/under no circumstances, never. **בשום פנים ואופן**

2 fact or detail: He has plenty of money, which is a fortunate circumstance. **פרט; עובדה**

3 (pl) financial condition. **מצב כספי**

circumstantial adj 1 (of a description) giving full details. **מפורט**

2 (of evidence) based on details that suggest strongly but do not provide direct proof. **נסיבתי**

circumvent vt 1 gain advantage over; defeat (a person's plans). **לגבור עלי; לסכל**

2 prevent (a plan) from being carried out; find a way to get round (a law, rule, etc). **למנוע; לעקוף**

circumvention n [U] **העקפה; עקיפה; סיכול**

circus n [C] (pl circuses) 1 (round or oval) place with seats on all sides for (in modern times) a show of performing animals, acrobats, etc; persons and animals giving such a show. **קרקס**

2 (especially in proper names) open space where a number of streets converge: Piccadilly Circus, in London. **כיכר**

circus n [C, U] type of cloud, high in the sky, delicate and feathery in appearance. **ענני-נצה**

cistern n [C] water tank, eg as above the bowl of a lavatory, or for storing water in a building. **מכל מים**

cite vt 1 give or mention as an example (especially by quoting from a book, to support an argument, etc). **לצטט**

2 (legal) summons at law: be cited in divorce proceedings. **להזמין למשפט**

citation n [U] citing; [C] (especially) a statement that is cited. **ציטוט; מובאה; הזמנה**

citizen n [C] 1 person who lives in a town, not in the country: the citizens of Paris. **תושב עיר**

2 person who has full rights in a State, either by birth or by gaining such rights: immigrants who have become citizens of the United States. **אזרח**

citizenship, being, rights and duties of, a citizen. **אזרחות**

citric adj **citric acid**, acid from such fruits as lemons and limes. **חומצה לימון**

citron n [C] (tree with) pale yellow fruit like a lemon but larger, less acid, and thicker skinned. **אתרוג**

citrous adj of the citrus fruits. **הדרי**

citrus n [C] (pl citruses) kinds of tree including the lemon, lime, citron, orange and grapefruit. **עץ הדרי**

■ adj of these trees: citrus fruit. **של עץ הדרי**

city n [C] (pl cities) 1 large and important town; town given special rights in self-government. **עיר**

2 the City, the oldest part of London, now the commercial and financial centre. **הסיטי של לונדון**

3 people living in a city. **תושבי עיר**

civic adj of the official life and affairs of a town or a citizen: civic pride; a civic centre, where the official buildings, eg the town hall, library, etc are grouped together. **עירוני; אזרחי**

civics n pl (used with a sing verb) study of city government, the rights and duties of citizens, etc. **תורת האזרחות**

civil adj 1 of human society; of people living

כשהקורא מבחין ב"מילה מנחה" קורים שני דברים בו זמנית:

1. נוצר אפקט פרשני ומתגלה משמעות שלא הייתה מתבהרת ללא מילת האחיזה.

2. נוצר ההווה של הסיפור, כלומר משהו קורה לקורא בזמן אמת.

פרנץ רוזנצוויג, במאמר משלו על המילה המנחה, מאמר שבראשו מופיעה הקדשה למרטין בובר, מראה איך הסיפור ששקוע בעבר פונה לקורא כדי להפוך את הקריאה לחוויה בהווה:

"כדי להפקיע עצמו מכלל עבר אפי ומרחק ציורי בא הדיאלוג הנסתר השזור בו וצד ברשתו את המאזינים המרוחקים ממנו בזמן, והופך קהל רחוק, שותפים לשיחה המובלעת בסיפור..."*

החזרה של המילה המנחה היא כמו מוטיב ביצירה מוסיקאלית. כשהיא חוזרת ומופיעה היא מהדהדת צליל שכבר נוגן. זהו אלמנט מלאכותי, אמצעי עיצוב שיוצר חוויה חושית. היצירה התנכית היא הופעה קולית והקול זקוק ליופי כדי למשוך את שומעיו. כאמור אות הוא אותו דבר שחוזר ומופיע, החזרה על אותה תיבה מצלולית היא האות, ממש כמו תו מוסיקאלי. הייפי שנאסרה הופעתו בתמונה ופסל, מסור במלואו למטפורה ולצליל.

ההתגלות קיבלה צורה של אות, כלומר, כדי לזכור ולשמור את האות המופתית צוירה עבודה אות, סימן מיוחד. הסימנים האלה הפכו ונהיו לספר הספרים, לכן ניתן לקרוא בספר ולהעלות ממנו את האותות. מעקב אחרי הסיפר של המילה "אות" חושף את החוט שעובר לאורך הסיפור. החוט הזה הוא בעצמו אות, שמאותת לקורא, מהבהב לעברו, כשהקורא קושר שני חוטים נוצר ניצוץ. הסיפור מבקש להיות בעצמו התגלות. לקרוא סתם אין טעם, יש לראות את הקולות.

* פרנץ רוזנצוויג, בסוד הצורה של סיפורי המקרא, עמ' 18, נהריים, מגרמנית יהושע עמיר, מוסד ביאליק 1960